

ומתוקים מדבש

סוגיות בהלכה מתוך עניינים שבפרשת השבוע מבוארים ומורחבים בלשון לימודים השווה לכל נפש
נכתב ע"י הרב זאב יהודה סטארק שליט"א רב קהילת "שמחת התורה" - ביתר עילית

פרשת ויגש - גליון מס' 11

מתוך הנושאים הנדונים בגליון:

- א. האם אפשר לסמוך על מחילת חבריו בק"ש שעל המיטה או בתפילה זכה?
- ב. האם ראוי עכ"פ לסלוח מן השפה ולחוץ על אף שעדיין כועס ופגוע?
- ג. לאחר שביקש מחילה ג' פעמים ולא מחל האם יש למבקש כפרה גמורה?
- ד. מה הייתה מטרת ה"פתחי תשובה" על השו"ע, לפסוק או ללקט?

גדרי הלכות פיוס ומחילה בעבירות שבין אדם לחברו

פרשה זו עוסקת בעניין הפיוס והמחילה בין יוסף הצדיק לאחיו - שאר שבטי י-ה, ולכן מצינו ללבוש הלכות אלו.

אם הפיוס מעכב הכפרה גם לשאר עבירות שבידו

ענין במשנה (יומא דף פה: - וכן נפסק להלכה בשו"ע אור"ח סימן תרו סעיף א) שעבירות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד שיפייסנו (היינו את חבריו). עיי"ש. ובשו"ע (ובמהמשך הגמ' שם, ובמשנ"ב ס"ק א) איתא, דאפילו לא הקניטו אלא בדברים צריך לפייסו, שגם בזה עובר על איסור אונאת דברים, וכש"כ בגזל וכו' שצריך להחזיר הממון וכו'. עיי"ש.

ובפשטות נראה שהפיוס מעכב רק את הכפרה על אותם העבירות שבין אדם לחברו - כל זמן שלא פייס עליהם, אבל אינו מעכב את הכפרה על כל שאר העבירות של בין אדם לחברו שיש לו (וגם אי אפשר לעשות וידוי וכו' לפני הקב"ה כל זמן שלא פייס על עבירה זו, והרי זה דומה לטובל ושרץ בידו - ענין בפרי חדש אור"ח סימן תרו ד"ה אין יוה"כ, והביא זה גם בספר מנחת חינוך). אמנם ענין בברכי יוסף (סימן תרו ס"ק א - וכן איתא בעוד אחרונים, ענין ברי"ף על העין יעקב) שהביא שיש אומרים שאפילו כל העבירות שבין אדם למקום אינם נמוחים כל זמן שלא קיבל מחילה על כל העבירות שבין אדם לחברו (ואין כאן מושג של 'טבילה במקצת', ואם יש לו 'שרץ' בעניין אחד או בעבירה אחת - כל הטבילה אינה מועילה), ובסוף דבריו הביא בעל הברכי יוסף שלא נראה לו כן. עיי"ש. וכן נקטו רוב מניין ובניין הפוסקים, שאין הפיוס מעכב הכפרה רק לעבירה זו בלבד, וכן שמעתי מבעל המנחת אשר שליט"א.

בקשת מחילה ממי שאינו יודע שחטא כנגדו

ענין בספר חפץ חיים (כלל ד-ב, ובבאר מים חיים שם) שכתב: (א) אם דיבר לשה"ר על חברו (והוא אינו יודע מזה) והשומעים לא האמינו לו וכו', ולא יצא שום נזק מזה, אין צריך לבקש מחילה מחבירו, ונשאר לו רק לעשות תשובה בין אדם למקום. (ב) אם השומעים האמינו לו, אמנם אין עתיד להיות לו שום נזק מסיפור זה, הדין הוא כנ"ל באות א' (ג) אם הוא נתגנה בעיני השומעים ויצא לו היזק ע"ז זה בגופו או ממונו או שהצר לו ע"י זה, צריך לבקש מחבירו מחילה (ואפילו אם חברו אינו יודע עדיין מזה). (ד) צ"ע, אם לעת עתה לא הגיע לחבירו צער, אמנם בעתיד יש לחשוש (אמנם אינו ודאי אלא בגדר ספק) שיעיל לו היזק (וכנ"ל באות ג' שהגיע היזק לחברו), אם חייב לגלות לו. עיי"ש.

וכבר ידוע בעולם התורה מה שמוזכר מהאגדה רבי ישראל סלנטר זצוק"ל שהעיר על פסק זה דאז ג' ושאל, שאם האיש החוטא זקוק למחילה בכדי שיתכפר לו, מהיכן יש לו את הזכות לצער את זולתו בשביל כך - כשיגלה את אזנו שסיפר עליו לשון הרע.

ביאור ב'מחלוקת' שבין הגר"י סלנטר והחפץ חיים

ובשערי תשובה (לרבינו יונה - שער ג אות ד - וזהו מקורו של החפץ חיים) כתב: 'אם ישוב בעל הלשון בתשובה צריך לבקש מחילה לאשר מוצק לו מזעם לשונו, והוא לא יזכור מספר כלם וכו', והם לא ידעו כי הדין עליהם את הרעה וכו'. (ובציר זה ברבינו יונה

מדובר על זה שהגיע לו היזק וכו' מסיפורו הרע - וכמו דאיתא בחפץ חיים - כמו שהבאנו לעיל). עיי"ש.

וקשה לומר שרבי ישראל סלנטר זצ"ל חולק ונתעלם מדברי הרבינו יונה. ומוכרחים אנו לומר שרבינו יונה דיבר רק באופן שלא יצער את חברו כשיגלה לו. ודו"ק. אמנם גם החפץ חיים כאשר כתב הלכה זו לא הזכיר כלום מזה שגם אם יתבייש חברו כשיגלה לו - מ"מ חייב לגלות לו, וא"כ על מה בדיוק חלק עליו ר' ישראל. (כי ברבינו יונה מוזכר רק שהוא 'יתבייש להודיעם ולגלות אונם על אשר גמלם רעה'). ואין לומר שר' ישראל למד שמוכרח שחבירו יצטער מזה, ואין שייך במציאות שחבירו לא יצטער מזה, כי א"כ יקשה עליו מדברי רבינו יונה שלמד שיש אפשרות כזאת. ודוחק לומר שהיה ויכוח בין החפץ חיים לר' ישראל שאולי בדורות האחרונים נחלשו הדורות, ומציאות זו שהייתה קיימת בזמנו של רבינו יונה שאפשר לגלות לחבירו שסיפר עליו לשה"ר מבלי לגרום לו צער - אינה קיימת עכשיו.

ביאור שיטת החפץ חיים בהנ"ל

דין זה מביא אותנו לנקודה הבאה, שהנה המעניין במשנ"ב (סימן תרו ס"ק ג) רואה 'לכאורה' סתירה' למש"כ בספר חפץ חיים. ששם כתב שבשעת בקשת מחילה מחבירו צריך לפרט מה שחטא כנגדו, ואם יודע שחבירו יתבייש מזה כשיפרט החטא - אי לא יפרט את החטא. עיי"ש. וכבר עמדו על זה כמה מהאחרונים. ויש שלמדו שחזר בו במשנ"ב ממה שכתב בספר חפץ חיים, אמנם גישה זו קשה בגלל שמקורו דבריו בספר משנ"ב הוא מהמג"א, וקשה לומר שנתעלם מדברי המג"א, ופשוט. וענין בספר חוט שני (ר"ה דף קו) שביאר מרן פוסק הדור רבי ניסים קרליץ זצוק"ל שבוודאי לא עלה על דעת החפץ חיים להתיר לעבור על איסור דאורייתא של אונאת דברים כדי שימחול לו עונו, ופשוט שאין זה בכלל דבריו של רבינו יונה, אלא הביאור הוא דרבינו יונה דיבר באופן כללי שאיסור לשון הרע הוא גם בכלל בין אדם לחברו - דאין נתכפר לו עד שיבקש ממנו מחילה, ועל כן צריך לגלות לו מה שחטא נגדו אם אינו יודע מזה כלל, זהו כללא דמילתא, אבל למעשה אם על ידי שיגלה לו הלה יצטער והוא יעבור על אונאת דברים, ודאי אסור לו לעבור על אונאת דברים, ועיון לשון הרע יסאב בידו בלא מחילה וכו', וכן מפורש במשנ"ב שכתב שאם חברו יתבייש מזה - שלא יגלה לו מה שדיבר עליו. עיי"ש. ומבואר מדבריו שהבין שאין שום מחלוקת בין החפץ חיים לרבי ישראל (וגם תירץ מה שהיה קשה לנו לעיל בהבנת הדברים ברבינו יונה), וששניהם מודים שבאופן שיש צער הדבר אסור, ואם אין - מותר. אמנם לכאורה זה סותר לכלל ה"הספור" שהיה עם החפץ חיים ור' ישראל סלנטר - שמוזכר במספר מקומות, ואפילו ע"י גדולי ישראל, וצ"ע.

וענין עוד בספר הליכות שלמה (ר"ה דף מה הערה כג) שכתב לחלק, שנראה דבספר חפץ חיים מיירי שלא יתבייש, אלא שרק יגרם לו צער מעצם הידיעה. עיי"ש. וזה

- א. ענין בספר החפץ חיים - חיינו ופעלו (חלק א דף פה) שהביא מעשה בזה עם החפץ חיים זצ"ל ורבי ישראל סלנטר זצ"ל, וכן איתא בספר תנועת המוסר ועוד הרבה ספרים שמקורותיהם נאמנים. עיי"ש.
- ב. כללים נחוצים בדרכי ההוראה והפסק

וראוי לציון מה ששמעתי בשם אחד מגדולי הפוסקים זצוק"ל ולהבחיל"ח מרבוני שליט"א בכללי הפסק, שאם מצינו מי שפוסק כהמג"א בענייני או"ח או כהש"ך ביו"ד, א"א לבוא אחריו ולומר שטעה בפסק. ודו"ק. וראוי לציון מה דאיתא בתולדות ערוגת הבושם (דף צד) שכתב שקיבל רבינו (הערוגת הבושם) היתר הוראה מהכתב סופר (בנו של החת"ס), והוא (הכת"ס) אמר לו אז בתוך השיחים שמקובל בידו מאביו החת"ס שנוכח שכל מורה הוראה בעת הוראתו יענין במקור ההלכה, ובאם אי אפשר לו מאפיסת הפניא וכיוצא בו - יענין על כל פנים בספר 'חכמת אדם' ויכול לסמוך על הוראתו. עיי"ש.

ויודעים דברי המהרש"א (סוטה פ"ג) שכתב: ובדורות הללו אותם שמורים הלכה מתוך השו"ע, והרי הם אין יודעים טעם הענין של כל דבר, אם לא ידקדקו תחילה בדבר מתוך התלמוד - שהוא שימוש ת"ח, טעות נפל בהוראתו, והם בכלל מבלי עולם, ולכן יש לגעור בהם. עיי"ש. ובפתחי תשובה (י"ד סימן רמ"ב ס"ק ח - וידועים דברי החו"א שאמר שהפתחי תשובה "הוא הפוסק אחרון ביו"ד", וכן אמר הגאון משעבין זצ"ל שהפ"ת לא היה רק מלקט אלא פוסק, ושדברים שהשמיט הוא משום שלא סבר כן. ענין בארחת רבינו מהר"ח חלק ד דף קסא) כתב על דברי המהרש"א ז"ל: ואפשר דדוקא בזמן הרב מהרש"א שלא היה עדיין שום חיבור על השו"ע, אבל האידנא שנתחברו ה"ט"ו וש"ך ומג"א ושאר אחרונים, ובכל דין מבואר הטעם במקומו, שפיר דמי להורות מתוך השו"ע והאחרונים. עיי"ש. ונלע"ד שבזמננו קיימת תופעה הפוכה, שיש כאלו הלומדים ש"ס וגם שו"ע, אבל חסרה להם ה"פרקטיקה", שלא שימשו חכמים די הצורך לקבל מהם את דרכי הפסק. ופעמים שאלו חסרים בהוראה לא פחות מאלו שלא למדו הגמ' והראשונים, ופסקיהם עלולים מאד להיות מוטעים.

חילוק "דק" מאוד, והיינו שכל המחלוקת בין החפץ חיים ל' ישראל הייתה כאשר המדובר הוא על "צער", משא"כ לבייש אותו - אפילו החפץ מודה שאסור, וזהו חידוש, דמנא לן לחלק בין 'צער' ל'בושה', והרי שניהם איסור, ואם לא הותר לעבור איסור כדי לקבל כפרה, מנ"ל לחלק, וצ"ע.

ובפשוט חשבתי לתרץ עוד, שהציור של המשנ"ב הוא ציור אחר לגמרי, ואינו סותר כלל למה שכתב בספר חפץ חיים. והוא, ששם (במשנ"ב) מבואר מתוכן דבריו שהנפגע מודע ויודע שפגע בו, ובציור זה שהיה סכסוך בין ראובן לשמעון - עדיף בשעת בקשת המחילה לפרט את החטא, וע"ז בא החפץ חיים לומר שאם הנפגע יתבייש (מזה ששוב מזכירין לו מה שנעשה כנגדו) לא יפרט את החטא. וזה אינו קשור כלל לציור שדיבר עליו בספר חפץ חיים, והוא - באופן שדיבר על חבירו, וחבירו עדיין אינו יודע מזה, ודו"ק, וצ"ע. (וכש"כ שא"צ לפרט את החטא - אם זה יגרום ויכוח ומחלוקת חרשים. וראיתי שבזה יש לתרץ מה שיש להקשות מהגמ' ביזמא פז. - ובפוסקים, דילפינן כמה דיני מחילה מאחי יוסף, והנה הם אמרו רק 'אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם כי רעה גמולך וכו' ועתה שא נא' וכו' ולא פירטו את החטא, וצ"ע, דהא מחוייב לפרט החטא, אמנם יש לומר שחששו שע"ז יבואו לריבוח ומחלוקת חרשים, ודו"ק).

עוד חשבתי לתרץ, שלשונו של המשנ"ב (שם) הוא 'ואם יודע שחבירו יתבייש מזה כשיפרט החטא אזי לא יפרט את החטא', ואולי למד שרק כאשר יתבייש חבירו כאשר יפרט לו החטא - אין צריך לפרט החטא, אמנם עדיין צריך לבקש ממנו מחילה באופן כללי ואפילו אם זה יגרום לחבירו בושה, וכפשוט דבריו בספר חפץ חיים, אמנם באופן זה אין צריך לבייש אותו יותר ע"י פירט החטא. וע"ז חלק ר' ישראל וסבר שאפילו באופן זה אין צריך לבקש ממנו מחילה. וקצת דוחק הוא, דמנ"ל לחלק בין בושה עם פירוט לבין בושה כאשר מבקשים מחילה באופן כללי. ואם אסור לך לגרום לחברך צער מחמת שאתה צריך כפרה, מנ"ל לחלק בדרגות של צער, ואפשר לפלפל בכ"ז, ודו"ק.

ולענין הלכה למעשה בהנ"ל, עיין בספר הליכות שלמה (ר"ה דף מה, וכן איתא בעוד מפוסקי זמנינו) שכתב שמי שסיפר לשון הרע על חברו ואין חברו יודע מזה, ואם יגלה לו הדבר כדי לבקש מחילתו יצטער הלה בשמעו על כך, לא יגלה לו את הדבר. עיי"ש.

ולענ"ד בבחינת כיהודה ועוד לקרא, דברים ברורים הם, כיון שאין הכרח כלל שיש מחלוקת בין החפץ חיים ל' ישראל' (עיין לעיל מה שהבאנו בזה), וכנגד זה יש לנו דברים מפורשים במשנה ברורה שבאופן שיתבייש חבירו אין חייבים לגלות לו מזה (על אף שאפשר להסביר את דבריו באופן אחר - ועיין לעיל), וגם מפי השמועה מר' ישראל סלנטר בענין זה - שמכריע להדיא כן. וכן יצא לנו ג"כ עפ"י פשוטות ההבנה בדברי רבינו יונה (שהוא מקורו של החפץ חיים - עיין לעיל).

אמנם ראוי לציון שלפי דברי ר' ישראל סלנטר (ואולי החפץ חיים אינו חולק ע"ז - עיין לעיל) ראוי לבקש מחילה באופן כללי, ומכלי לפרט את החטא וכו'.

אמנם המציאות היא ש"ברוב" הפעמים גם זה יגרום צער ובושה וכו'. ונתאר לעצמינו הדבר איך שראובן מגיע לשמעון (ולא יצא להם לדבר ביניהם במשך תקופה) ומבקש ממנו מחילה באופן כללי, ומיד יחשוב שמעון ואפילו יצטער בחושו - מי יודע מה הוא עשה כנגדי. ולרוב - טבע האדם לחשוב על הצד 'הכי גרוע', עד כדי שיתכן שיאמר שלא תהיה לו כפרה עולמית בגלל זה. אמנם יש לזה פתרון שראיתי בפוסקים, שכיון שיש כמה פוסקים (עיין במשנ"ב ס"ק א בשם המטה אפרים, וכן איתא בשאר אחרונים) שאף שבשאר ימות השנה מחוייב לפייס למי שפשע כנגדו, ומכל מקום אם אין לו פנאי שרי להמתין לפייסו ביום אחר, אבל בערב יום הכפורים מחוייב לתקן הכל כדי שיטהר מכל עוונותיו, כדכתיב: 'כי ביום הזה יכפר עליכם כו' מכל חטאתיכם' וכו'. עיי"ש. אזי א"כ כיון שיש חיוב לבקש מחילה בערב יוה"כ (יותר משאר ימות השנה), וגם איתא בפוסקים (עיין ערוך השלחן סימן תרו ס"ק ד - וכן סובר שהתכוון לזה הרמ"א) שנהגו בעיית"כ שאנשים מבקשים אחד מחבירו מחילה אף שלא חירפו וז"ל כלל, אלא שבעו פגעו בכבוד ול"ו. עיי"ש. ולפי"ז לא יהיה שום בעיה לבקש ממנו מחילה באופן כללי - בערב יוה"כ. ועיין בספר נטעי גבריאל (יוה"כ דף קכב) שכתב שלפי דברי ר' ישראל אתי שפיר, שבכל השנה כשלא נודע לחבירו כלום - אז אם מבקש מחילה - הלה ירגיש ויצטער, אבל בעי"כ כל אחד מבקש מחילה על ספק דגדוג פגם, וע"ז אינו מצטער כלל כשחבירו מבקש מחילה, ולכן תקנו לפייס את חבירו בעי"כ. עיי"ש.

'דברים שבלב' לענין מחילה

יש לרדן באופן שביקש מחילה מחבירו, וענה שהוא מוחל, אמנם אין הדבר ודאי - מצד המוחל או הנמחל - שמחל באמת, האם שפיר נקרא מחילה. ובמילים אחרות: אי אמרינן ד'דברים שבלב' הוי דברים' כאשר מגיעים לנושא של מחילה. ואבאר.

עיין ברי"ר (ריש פסחים) שאפילו אם ביטל החפץ (שאמר 'כל חמירא') צריך לבדוק, והוא בגלל שביטול תלוי במחשבתו של בני אדם, ואין דעותיהן שוות, ואפשר שיקילו בכך ולא יוציאו מלבן לגמרי. עיי"ש. והיינו שעל אף שאמר שהחפץ שלו כעפרא דאצור, ואולי באמת עדיין רוצה אותו. וכבר ידוע בעולם התורה מה שהקשה

ע"ז רבי עקיבא איגר (פסחים דף ב ד"ה ברי"ר) שלכאורה קשה, הא כיון דאומר בפיו דמבטלו, אף דבלבו אינו כן, הוי דברים שבלב ולא ביטול מחשבתו את דבריו. ותיירץ שצ"ל דכיון דבאמת לשון 'ביטול' לא הוי הפקר ממש רק גילוי דעת למה שבלבו שאינו חושבו ושנחשב לו כעפרא, וכיון דאנו דנין על מה שבלבו, דהיינו בדרך גילוי מילתא מה שבדעתו, ואם בדעתו אינו כן אין על הביטול כלום, ואפשר שזהו שמדקדק הר"ן בלשונו הזהב שביטול זה תלוי במחשבתו, והיינו כנ"ל. עיי"ש.

ורואים מדברי הגר"א שאומרים 'דברים שבלב לא הוי דברים' - רק בדברים שאין כל עניינם תלוי בלב, והדיבור לא בא לגלות מה שבלב, וכמו באופנים ועניינים שיש בהם דין אמירה 'בעצם' או איזו 'חלות' ע"י האמירה. אמנם אם הדיבור בא רק לגלות מה שבלב, וזו כל מהותה ויסודה של הדיבור - לגלות מה שבלב, והוא לא בא לעשות חלות וכדו', אזי אומרים שדברים שבלב הוי דברים.

ועפ"י דברים לא הוי מגדולי ישראל צ"ל שסברו שכאשר הנדון מגיע לנושא של מחילה - ג"כ אומרים כאותו יסוד. והיינו בגלל שסברו שאין דין 'דיבור' וכדו' במחילה, וכל יסוד הדבר הוא רק עניין של 'פיוס', ולגלות מה שבלבו של הנפגע שאין לו שום טענות כנגד ההוא שפגע בו (וכן מסרו בשם החזו"א צ"ל - עיין לקמן למה מקורות לזה). ויש שלמדו שדעת ר' ישראל סלנטר צ"ל הוא לחלוק על גישה זו (ועיין לקמן כמה שנדון בזה ויבואו מקורות לזה מהפוסקים), וסבורים שגם במחילה יש מעין דין 'דיבור' ו'סילוק תביעה' על ההוא שפגע בו (והיה נראה לכאורה דעה זו באופן זה: שאחרי שחברך פגע בך ח"ו, יש לך 'תפיסה' עליו וזכות תרעומת, והוא אמור להיענש עכשיו מחמת הפגיעה שפגע בך. אמנם אם אתה מוציא את המילה 'מחילה' מפיו - אתה 'מסלק' את ה'זכות תרעומת' עליו, ומעכשיו הוא לא יענש בגללך. והיינו כמו אם אחד חייב ממון לחברו, אם אומר לו 'מחלתי' - חלה המחילה, ואין מתחשבים בדרך כלל בדברים שבלב, כי הדיבור בזה מספיק, כיון כי בזה רק דין דיבור, ואין מתחשבים בזה שבלב).

הנפק"מ היוצאים מהנ"ל

אלו הם חלק מהנפק"מ שאפשר לרדן מזה. (א) אם אפשר לסמוך על מה שהעולם אומרים בקר"ש שעל המטה או בתפילה זכה בעריו"כ שמוחלים לכל מי שעשה להם רע. אמנם אפשר לשמוע שאפילו על הצד שלגבי מחילה אמרינן דדברים שבלב לא הוי דברים - כל זה הוא כאשר אומרים זאת 'בתורת מחילה', משא"כ בזה שהוא 'בתורת תפילה'. וגם לפי הצד שדברים שבלב הוי דברים אפשר לומר שבתפילה זכה ובקר"ש שעל המטה אם הייתה לו בשעת אמירתו התעוררות באמת - אם כן באמת כיון לזה בשעה שאמר התפילה וכו', ומהני מחילתו. (ב) אם צריך לומר מילת 'מחילה' בפה דווקא. שאפשר לשמוע דאליבא דר' ישראל בעיני מילים אלו דווקא, אמנם אם כל העניין הוא רק להסיר את ההרגשות שבלבו של השני ושכן מתחשבים במה שבלב, אזי ברגע שכבר אין כאב והרגשות פגיעה, ממילא יש מחילה. וצ"ע. (ג) אם מהני מחילת קטן או שצריך לחכות עד שיגדל, שאם צריך דין מחילה, אפשר לרדן שקטנים לאו בני מחילה נינהו, אמנם אם זה סילוק קפיידא וכדו', אפשר לשמוע שזה שייך גם אצל קטן, ועיין בהערה'.

ועיין בספר אור ישראל (תניבות אור ד"ה והנה כמו תביעת ממון - שהביא מהג"ר ישראל סלנטר צ"ל) שכתב: 'והנה כמו תביעת ממון אם יהיה לו לאדם חוב ממון אצל חבירו וימחול לו החוב, הנה מחילה אי"צ קנין, ואם יתחרט אח"כ ויתבע ממנו את חובו הרי הוא גזל גמור מאחר וכבר מחל לו את החוב. כמו"כ אם יהיה לו על חבירו איזו תביעה מאיזה חטא שחטא חבירו כנגדו, אשר עפ"י דין ראשי להיות לו עליו תרעומת וקפיידא, אכן אם חבירו פייס ומחל לו, הנה אם בכל זאת יהיה לו על חבירו קפיידא וטינא בלב - הוא עוון פלילי, שהוא תובע מחבירו מה שכבר מחל לו. על כן זאת העצה היעוצה למדת הקפדנות, אם יחטא איש לאיש בדבור או במעשה, ימחול לו תכף בפה מלא, ואם אח"כ יהיה לו בלבו עליו - יחשוב עם נפשו שהוא עוון גדול, וכמו שתבע חוב מעות אשר כבר מחל לו, אשר מובן לכל כי הוא גזל גמור, כמו"כ אם יקפיד על חבירו על איזה חטא שכבר מחל לו'. עיי"ש.

ובפשוט דבריו הוא מודמה דין מחילה בעניינים שבין אדם לחברו לדין מחילה לגבי ממונות, והיינו שיש 'זכות תרעומת וקפיידא', ובמילים של מחילה הוא מוחל על זכות זו, וזהו דין ב'דיבור' ותלוי בדיבור, וכמו במחילת חוב ממון, ועד כדי כך שמיד לאחר שחברו פגע בו יש דרך' וכעין 'פטנט' להסיר הקפיידא מלבו, והיינו אם יאמר את מילת 'מחילה' מיד. ואח"כ אם עדיין מרגיש טענות עליו - זו הבעיה שלו והוי עבירה, כי כבר מחל. ויש שרצו לדייק בדבריו שכתב 'בפה מלא', שבאמת צריך להרגיש הרגשת מחילה מוחלטת למשך איזה רגע, וא"כ ר' ישראל אינו חולק על הגישה שדברים שבלב הוי דברים, ובאמת צריך למחול, ולא בא לחדש שיש כעין דין 'דיבור' ושדברים שבלב אינם דברים. ואמנם כי משאר דבריו 'לא משמע כן', כי כתב לפני מילים אלו של 'בפה מלא' - ש'ימחול לו תכף בפה מלא', וא"כ מחמת שזה 'תכף' קשה להאמין שהוא בלב שלם, דוכי במלאכים עסקינו, וא"כ הפשט במש"כ 'בפה מלא' היינו רק לגלות שהוא צריך לומר מילים אלו, ושלא לחשוב זאת בלבד, ואדברא, הוא בא להדגיש שכיון שכל הדין בזה הוא 'חלות של דיבור' לכן צריך לומר זאת בפה מלא, ודייק ולא כתב 'בלב שלם' להורות שהעיקר הוא

ג. וצ"ע לפי צד זה, אם אמר שהוא מוחל והתכוון לזה באמת, ושוב לאחר זמן הרגיש צער, האם אומרים ששוב אין מחילה, וקשה לומר כן. וצ"ע.

ד. ועיין בספר חוט שני (ימים נוראים דף קא) שכתב שאין מחילת קטן בממון כלום, ואפילו אם אמר שמוחל יכול לחזור בו, אבל מחילה לסלק הקפיידא שייך גם בקטן, דאע"ז דבגוונא דקפיידת הקטן הוי קפיידא, מ"מ כשפייסוהו - ובקל יכול לפייסו ע"י שיתן איזה דבר - סגי בזה, דהרי כבר סילק קפיידת הקטן וכבר עבר צערו ואינו חושב על זה, וגם עשה המפייס מצידו כעין תשובת המשקל, ושוב אין בחזרת הקטן שמפקיד כלום - לאחר שכבר נתפייס. עיי"ש. אמנם בספר אשרי האיש (חלק ג פרק כ סעיף ד) הביא מהגר"ש צ"ל: 'בענין בקשת מחילה בקטן, הנה לא מועילה מחילתו, דלאו בני מחילה נינהו, אך מ"מ יבקש מהם מפני המנהג, ולכשיגדל הקטן יבקש ממנו שוב'. עיי"ש. ועיין בשו"ת תשובות והנהגות (חלק א סימן תתכח) שכתב בתר"ד: 'וכן שמעתי בשם רבינו החזו"א צ"ל ששלצער קטן חמור מלצער גדול, שגדול יכול למחול אבל קטנים לאו בני מחילה נינהו. ובאמת מסופקני בדבר זה, דלכאורה כל הא דמציינו דקטנים לאו בני מחילה נינהו - היינו לגבי לזכות מממוןם לאחרים, אבל אם ציער קטן ומבקש מחילה, כיון שאינו נוגע להבא - מסתבר דאם הוא בן דעת אפילו בגיל הפעוטות מספיק לזה שאינו מקפיד, וכפי הדעת שנצטער בה כך מוחל עליה. עיי"ש. אמנם עיין בקונטרס 'הריני מוחל' (דף ד הערה כו) שהביא מהגר"ח ק"ש שליט"א ועוד גדולי תלמידי החזו"א צ"ל שלא שמעו שמועה זו. עיי"ש.

הפה ולא הלב, ופשוט, ודו"ק. וב"ה שאח"כ מצאתי בספר קרואי מועד (דף שצב) שהביא מאמר מהגאון הגדול רבי הלל זקס זצוק"ל (מכת"ב בזה"ל: 'זהנה עצתו של הגרי"ס היא למחול בפה מלא, וי"ל שבדקדוק גדול כתב כן, כי הרי גלוי וידוע שהמוחל באופן זה אינו מוחל בלב שלם, כי אם מוחל בלב שלם אינו צריך לעצות ותחבולות כלל, מובטח הוא שלא יבוא להקפיד עליו אח"כ אם כבר עתה מסוגל הוא למחות העולה מלבו, ולמחול בלב שלם. אלא ודאי מדובר במי שיש לו זכות קפיאת ותרעומת, וקשה לו כעת להתגבר על מדותיו לחלוטין ולמחול בלב שלם, ובאופן זה העצה היא שימחול בפה מלא - דוקא, כי הרי דברים שבלב אינם דברים, ומה שבלבו מקפיד אינו מעכב את חלות המחילה שהיתה בפה, ובזה מאבד הוא את הזכות להקפיד אח"כ כמבואר. עכ"ל. וזהו בדיוק כפי מה שביארנו בדברי ר' ישראל, ודו"ק. וזה גם מוכח משאר דבריו, כי הם המשיך למה שחידש ודימה דין מחילה בבין אדם לחברו לדין מחילה לגבי ממונות, ופשוט¹.

ועיין עוד בספר אבן ציון (דף תקמב - מכת"ש של רבי ראובן גרוזובסקי זצ"ל - חתנו של בעל ה'ברכת שמואל' - ר' ברוך בער זצ"ל) שכתב: 'אבל נראה לחלק, דהא באהבת ד' ויראתו ובטחונו ואהבת הבריות וכל חובות הלבבות וכן קבלת תשובה - הרי לא יועיל מה שיפתוהו בפייה ובלשונם יכזבו לו, והחילוק הוא, דרק מחשבה שעושה חלות כשרות או חיוב או פטור, וכן מחילת תרעומת דמדמי לה הגרי"מ מסאלאנט ז"ל למחילת ממונ' - בזה שייך דברים שבלב אינם דברים, אבל חובות הלבבות אינן מחשבה שעושה חלות, אלא דין הוא על האדם שיהא אוהב וירא ובטח, והיינו שיהא לבו אוהב וכו' ול"ש בזה דברים שבלב' וכו'. עיי"ש. ובספר גלינוי הש"ס (להג"ר יוסף ענגיל זצ"ל - קידושין דף מט: ד"ה שם) כתב שהמבייש את חברו וכדומה ומחל לו בפניו, אעפ"י שלא מחל לו בלבו, אמרינן ביה ג"כ דברים שבלב אינם דברים. עיי"ש.

ומכ"ז בודאי רואים שיש בזה שני גישות בהבנת אופן המחילה, ולא כפי ששמעתי משני ת"ח ה"ו שחלקו עלי בדבר זה בחריפות והתעקשו לומר שאין שני גישות בגדר והאופן שהמחילה פועלת, ונראה לי שידיהם על התחתונה, ופשוט. וכן התברר לי בשיחה שהייתה לי עם הגאון רבי אליהו מאיר קלוגמן שליט"א (רב ומו"ר בית הכנסת 'תורה ותפילה' רמת אשכול ירושלים תובב"א) שהסכים עמי בזה שקיימות שתי גישות בזה בעולם התורה.

ועיין עוד בספר חוט שני (ר"ה דף ק) שכתב שאמר מרן החזו"א זצ"ל דיסוד ושורש המחילה שצריך לקבל ממי שחטא כנגדו - הוא בלב, דהיינו שימחה את הקפיאת בלבו. והחזו"א היה מבטל את דברי האומר שאם מוחל בפה ובלבו אינו מוחל הוי דברים שבלב, דזה אינו, דלא שייך דברים שבלב בענינים שיעקרום הוא בלב. (אמנם הוסיף שם מדעתו שאם ביקש מחילה ממי שחטא לו, ומחמת שמתבייש לומר לו שאינו רוצה למחול לו - אומר לו שמוחל לו, נראה דכיון שלמעשה החליט למחול לו מחמת סיבה זו - הוי מחילה, ואע"פ שבלבו אינו מוחל לגמרי, מ"מ יש במחילה דרגות שונות, וממון כבר לא יאה אפשרות לתבוע אחר זה, דכיון דיש לו סיבה שעל כוחה הוא מעדיף למחול, הוי כמחול מרצונו).

ושמעתי מהגאון הגדול רבי משה הלל הירש שליט"א (ראש ישיבת סלובודקא) שאם בלב עדיין מרגיש צער, אמנם אינו רוצה שחברו יענש בגללו ובגלל זה רוצה למחול לו, שפיר הוי מחילה. וכן שמעתי מהמשגיח הג"ר ראובן לויכטר שליט"א, והוסיף לומר שבדרך כלל אין להווא - שגרם פגיעה לחברו וביקש מחילה - לדאוג ולהיות לו 'לערוון' אח"כ, אלא ימשיך בחייו ויהיה רגוע.

ועיין עוד בספר מנשה אי"ש (שהביא תלמידו של החזו"א הגרש"י אולמן זצ"ל בשמו - חלק א קסא) שרבי איצ"ל פטרבורגר זצ"ל הנהיג לומר בערב יום כיפור 'הריני מוחל לכולם, ואף אם בלב אינו מוחל - הרי זה דברים שבלב', וכך נהגו בישיבת פוניבז' לדפוק לפני כל נדרי - שכל אחד יאמר כן, והגיב על כך רבינו החזו"א זצ"ל: 'אזוי רייטט מען א חיל בלבו (וכפי שדייקנו בפנים שאין זה הכוונה), אלא שאח"כ אם עדיין יהיה לו בלבו עליו, קצת משמע שבשעת המחילה 'לא היה בלבו עליו', ורק עלה בלבו אח"כ. אמנם אפשר לדחות ולומר ש'אח"כ' אין הכוונה שבשעת המחילה לא היה בלבו (וכפי שדייקנו בפנים שאין זה הכוונה), אלא שאח"כ אם עדיין יהיה לו בלבו עליו, קצת משמע שבשעת המחילה 'לא היה בלבו עליו', ורק עלה בלבו אח"כ. אמנם אפשר לדחות ולומר ש'אח"כ' אין הכוונה זקס זצ"ל והג"ר ראובן גרוזובסקי זצ"ל (ועוד פוסקים) למדו כדברינו - הוי ההוכחה והראיה הברורה ביותר שאין זה הפשט במילים אלו, ופשוט.

ואיתא בספר ירושלים במועדיה (ימים הנוראים דף רלז) ששאלו את הג"ר אביגדר נבנצל שליט"א, כשמבקשים מחילה האם צריך להתעקש שיאמר חברו בפה מלא שמוחל לו? וענה עפ"י המובא בשם רבי ישראל סלנטר זצ"ל: יש להקפיד ע"ז, כי עיקר המחילה היא לפי הדיבור היוצא מן הפה. ועוד שאלו, שקורה שאדם נפגע מאד, באמת אינו יכול להסיר מלבו את הכעס או השנאה שיש לו על השני, מה

עליו לעשות? וענה שנמסר בשם רבי ישראל סלנטר זצ"ל שאם אומר בפה שמוחל מועיל אפילו שבלב עדיין מקפיד עליו (וכן ראיתי בשם הגרש"י מקלם, והג"ר ישראל יעקב פישר זצ"ל). ושוב שאלוהו, אם יודע שאינו מוחל לכולם במחילה גמורה, האם בכל זאת אפשר לומר שמוחל במחילה גמורה וכו' בתפילה זכה או לפני השינה בלשון דומה? וענה שלפי מה שמובא בשם רבי ישראל סלנטר זצ"ל מועיל שמוחל בפה אף שאינו חושב כך בלבו. עיי"ש.

הלך ג' פעמים לפייסו - אם יש לו כפרה גמורה

עיינן בשו"ע (סימן תרו סעיף א) שאם אינו מתפייס בראשונה יחזור וילך פעם שניה ושלישית, ובכל פעם יקח עמו שלשה אנשים, ואם אינו מתפייס בשלשה פעמים אינו זקוק לו. עיי"ש. ויש לדון ולחקור מה הכוונה במילים אלו 'אינו זקוק לו', האם בא לומר שכבר יש לו 'מחילה וכפרה' גמורה, או אולי הכוונה שאינו זקוק לו, ועכשיו אפשר לו לחזור בתשובה בחלק שבין אדם למקום, כי עד כאן - אפילו בחלק זה של בין אדם למקום - כל זמן שלא פייס או ניסה (שלש פעמים) לפייס את חברו הוי בגדר 'טובל ושרץ בידו', כי איך אפשר להתוודות על עבירה שלא תיקן או לפחות ניסה לתקן. וא"כ על אף שאין לו כפרה והוא בגדר אנוס, אמנם אינו זקוק לו, ואפשר לו להמשיך עם חלק התשובה שבינו למקום¹.

ועיין בספר חשו"ק חמד (להג"ר יצחק זילברשטיין שליט"א - יומא דף תרא) שכתב, שמעתי ממנו"ח מרן הגרי"מ זצ"ל שהכוונה היא שלא יענש על כך שלא פייסו, אלא נחשב מעתה לאנוס, אבל החטא נשאר במקומו וכו', ונ"ל להביא ראיה לדברי מו"ח זצ"ל מהמשנ"ב (סימן תרו ס"ק ה) שכתב: 'ואם רצה לפייסו יותר רשאי'. ואם נאמר שאחרי ג' פעמים נסלח לו - לשם מה צריך לפייסו יותר, אלא ש"מ שלא נסלח לו וכו'. עיי"ש. וכן שמעתי מהגאון הגדול רבי משה הלל הירש שליט"א (ראש ישיבת סלובודקא) שאחרי ג' פעמים הוא בגדר 'אנוס', אמנם אין לו כפרה. וכן איתא בספר קובץ הלכות (להגאון הגדול רבי שמואל קמנצקי שליט"א - דף דש בהערה - שנמחל לו רק החלק שבין אדם למקום)². עיי"ש.

מהלך מחודש בכל הנ"ל מבעל המנחת אשר שליט"א

שמעתי מהגאון הגדול רבי אשר וייס שליט"א (בעל המנחת אשר' וגאב"ד דרכי תורה) דרך מחודשת בכמעט כל מה שדנו עד כה. ודבריו מבוססים על 'השקפה' ועפ"י מה שנראה לו פשוט וברור, שאין דבר שעומד בפני התשובה, ותמיד התשובה והכפרה תלויים אך ורק בהקב"ה, ואפילו בעבירות שבין אדם לחברו. אמנם לפעמים צריך מחילה וכדו' מחבירו, אך זה אינו מחמת 'שכביכול יש שני חלקים נפרדים' בכל עבירה של בין אדם לחברו, דהיינו ה'בין אדם לחברו' וה'בין אדם למקום'. כי בכל עבירה יש אך ורק הבין אדם למקום, אמנם לפעמים הקב"ה רוצה שלחבירו יהיה 'חלק' ב'תמונה', והוא בגלל שהם בניו, ודואג להם, אמנם בסוף - כל המחילה תלויה אך ורק בו. ולא שייך מצב שיש לחבירו תוקף ואומץ עד כדי כך שהכפרה תהיה תלויה אך ורק בו. וברגע שעשית 'כל מה שאפשר לך לעשות', ועשית את כל התהליך שהקב"ה רוצה שתעשה - מיד הקב"ה נותן כפרה.

ולדוגמא, אם פייס את חברו ג' פעמים - 'אינו זקוק לו', דהיינו שבודאי יש לו כפרה גמורה. כי איך אפשר שהתשובה תהיה תלויה בבן אדם, וכביכול יש לו אחיזה כך עד שימחול לך. אלא שהקב"ה אמר שבעבירות שבין אדם לחברו יש לעשות תהליך, ושחברך מהווה חלק מ'תמונה' מחמת שישאל הם בניו, אמנם יש 'גבול' לזה, והוא, כאשר עשה מה שביכולתו - מיד אחרי זה הקב"ה סולח לו, וא"כ לאחר הג' פעמים - עשית את התהליך הנרצה והקב"ה מוחל לך אפילו אם חברך לא מחל.

עוד דוגמא לזה הוא בציור שהבאנו לעיל במחלוקת בין ר' ישראל סלנטר להחפץ חיים (עיין לעיל במה שדנו אם באמת יש בזה מחלוקת), אם חברו אינו יודע שדיברו עליו לשה"ר וכו' (בציור שהגיע לו נזק מזה - עיין לעיל), אם חייבים להגיד לו ולבקש ממנו מחילה. והבאנו שאמר ר' ישראל, איך מותר לצער חברו מחמת הכפרה שלך, וא"כ א"א לשאול אותו, ואתה בגדר אנוס, אמנם אין לך כפרה. ושוב ע"ז בא ואמר בעל המנחת אשר שליט"א שבציור זה שאי אפשר לפייס חברו מחמת שא"א לך לצערו בשביל כפרתך, הרי עשית 'כל מה שאפשר לעשות', וא"כ יש לך כפרה גמורה מהקב"ה.

ה. אמנם ממה שכתב ר' ישראל בהמשך דבריו: 'אם אח"כ יהיה לו בלבו עליו' וכו', קצת משמע שבשעת המחילה 'לא היה בלבו עליו', ורק עלה בלבו אח"כ. אמנם אפשר לדחות ולומר ש'אח"כ' אין הכוונה שבשעת המחילה לא היה בלבו (וכפי שדייקנו בפנים שאין זה הכוונה), אלא שאח"כ אם עדיין יהיה לו בלבו עליו, קצת משמע שבשעת המחילה 'לא היה בלבו עליו', ורק עלה בלבו אח"כ. אמנם אפשר לדחות ולומר ש'אח"כ' אין הכוונה זקס זצ"ל והג"ר ראובן גרוזובסקי זצ"ל (ועוד פוסקים) למדו כדברינו - הוי ההוכחה והראיה הברורה ביותר שאין זה הפשט במילים אלו, ופשוט.

ו. ועיין בדרכי משה (סימן תרו סעיף ב - שהביא מקורו לדין זה) שכתב, ומה יעשה, אמר שמואל יביא עשרה בני אדם ויעשה שורה ויאמר להם: 'קטטה היה לי ביני ובין חברי והלכתי לרצותו ולא קיבל', הקדוש ברוך הוא רואה שהשפיל עצמו, ומוחל לו. עיי"ש. ולכאורה משמע שיש לו כפרה גמורה, אמנם למדו פוסקים אלו שהקב"ה מוחל לו, דהיינו שעד שפייס או ע"פ ניסה לפייס את חברו - לא היה יכול לקבל כפרה בחלק שבין אדם למקום בעבירה זו, כי בכל עבירה שבין אדם לחברו יש גם חלק של בין אדם למקום, ועכשיו עשה מה שביכולתו - הקב"ה מוחל לו - דהיינו על החלק שבין אדם למקום של העבירה, אמנם בודאי אם חברו אינו מוחל לו, מהיכן תגיע לו כפרה גמורה על עבירה זו, ודו"ק.

ז. ועיין בפרי חדש (סימן תרו ד"ה אינו זקוק לו) שכתב, ודבר ברור הוא דכיון שיותר משלשה פעמים אינו זקוק לו עוד לפייסו, שיום הכפורים מכפר, והיינו דתנן (יומא פה): עבירות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד ש'ירצה' את חברו, דאלמא דכל שמרצהו אע"פ שהוא לא 'נרצה' - יום הכפורים מכפר, דאם לא כן - עד 'שיתרצה' חברו מיבעי ליה. עיי"ש. וראיתי שמדייקים בדבריו שסובר שאחרי הג' פעמים 'האינו זקוק לו' הוא שיש לו כפרה גמורה. אמנם אפשר לדחות ולהסביר שכונתו הוא שיום הכפורים מכפר על אותה עבירה - ועל החלק שבין אדם למקום שבעבירה זו, כי עד שלא פייס את חברו ג' פעמים לא היה לו כפרה על 'החלק' שבין אדם למקום שבעבירה זו, דרומה לטובל ושרץ בידו (והפרי חדש עצמו הביא דבר זה ממש לפני כן בד"ה אין יוה"כ מכפר - וזה הוא לשיטתו), ועכשיו שפייסו - 'יום הכיפורים מכפר' על עבירה זו דהיינו החלק שבין אדם למקום, ועל אף שכלפי חברו הוא נשאר בגדר אנוס ואין לו כפרה שלימה. וזה מה שהוא מדייק מהמשנה ביומא שאין צריך ל'תרצות' חברו בפועל כדי לגשת אל הקב"ה מחמת עבירה זו, אלא די ש'ירצה' ואח"כ אפשר לו לקבל כפרה מהקב"ה - כלפי החלק שבין אדם למקום, ודו"ק. ועיין בהערה לעיל במה שדייקו הפוסקים בדברי ה'דרכי משה' דיוק מעין זה, ודו"ק.

ועיין במשנה (ב"ב צא): דאיתא, מנין שאם לא מחל לו שהוא אכזרי וכו'. עיי"ש. וברמב"ם (הלכות תשובה פרק ב הלכה ט) איתא, 'לא נתרצה להן מביא לו שניה ושלישית, לא רצה - מניחו והולך' וזה, שלא מחל הוא החטא. עיי"ש. וברמב"ם (סימן תרו סעיף א) איתא, 'המוחל לא יהיה אכזרי מלמחול'. ויש שדייקו בדברי הרמב"ם (הג"ל) שרואים מדבריו שזה שאינו מוחל הוא החטא, ובא לאפוקי שהיה בביקש מחילה - מעכשיו אינו נקרא חטוא, וא"כ הא ד'אינו זקוק לו' הכוונה היא שיש לו מחילה וכפרה גמורה. אמנם לענ"ד אפשר לדחות דיוק זה ולהסביר בדעת הרמב"ם שהיה שביקש מחילה 'לא נקרא חטוא' עכשיו כמו שהיה נחשב לפני כן, אלא הוא 'אנוס' (דכבירי גדולי הפוסקים שהבאנו בפנים), אמנם עדיין אין לו כפרה, כי 'אנוס' אינו נקרא 'חטוא', ובא הרמב"ם רק להדגיש שעכשיו ההוא שאינו מוחל הוא 'החטא' ולא ההוא שעשה הפגיעה, אלא שהוא אנוס, ופשוט, ודו"ק.

עוד, במה שדנו הפוסקים אם אומרים 'דברים שבלב הוי דברים' כלפי מחילה וכו', הגיב ע"ז ר' אשר שליט"א שכל נידון זה לא שייך בכלל לגבי מחילה, כי אחרי שחברך אמר לך שהוא מוחל לך, אתה לא אמור להיות בוחן לבבות וכו' (מלמד אם ניכר ממש שהוא אמר את המחילה בצחק - וסופת תלמידיו של בעל המנחת אשר שליט"א בשם רבו) לדעת אם הוא כיוון לזה או לא, והרי עשית מה שהקב"ה רצה שתעשה, והוא לבקש מחילתו, וא"כ עכשיו הקב"ה מוחל. והרי לא יעלה על הדעת שיצטרכו תמיד לחשוש אולי לא התכוון חברך וכו', ולבקש ממנו מחילה כל ימי חייו. וזה כפי מה שהסברנו מקודם שהקב"ה נתן לחברך 'חלק' בכפרתך, אמנם עי' גבול, ואם ביקשת והכי מחל - יש כפרה גמורה, ואין צמיאת כזאת שהכפרה תהיה תלויה רק בחבר והכיכול אתה לזקוק לו, אלא הקב"ה הוא המוחל, וא"כ לא שייך כאן הנידון של דברים שבלב וכו', ע"כ תוכן ותמצית דברי בעל המנחת אשר שליט"א.